УДК 340.15 (477.7) «18/19»
DOI: https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.5.475

Igor Nikolaev*

IMPLEMENTATION OF THE JUDICIAL REFORM OF 1864 IN SOUTHERN UKRAINE

Abstract: This research paper examines the implementation of the Judicial Reform of 1864 in Southern Ukraine during the second half of the 19th century within the context of the modernization of the Russian Empire's judicial system.

The study aims to provide a comprehensive analysis of the implementation of the 1864 Judicial Reform in Southern Ukraine during the second half of the 19th century, viewed through the prism of the Russian Empire's socio-political and legal transformations.

The paper analyzes the prerequisites for the reform, driven by the crisis of the pre-reform judicial system, socio-economic changes, and the need to modernize state administration following the defeat in the Crimean War and the abolition of serfdom. It outlines the content of the Judicial Statutes of 1864 and characterizes the fundamental principles of the new judicial organization and procedure – specifically openness, oral proceedings, the adversarial nature of the trial, and judicial independence – as well as the operations of justices of the peace, district courts, judicial chambers, the bar, the prosecutor's office, and the notariat. The study argues that, in certain respects, the legal principles established by the reform surpassed the European judicial practices of the time and marked a significant stage in the modernization of the imperial justice system. Particular attention is paid to the specificities of the reform's implementation in the Kherson, Katerynoslav, and Tavria governorates.

It is established that the functioning of new judicial institutions in Southern Ukraine was shaped by the region's administrative-territorial structure, rapid economic development, multi-ethnic population, and a shortage of qualified personnel. It has been demonstrated that, despite a number of organizational difficulties, the Judicial Reform of 1864 laid the foundations for the formation of a modern justice system in the southern Ukrainian lands and significantly influenced the subsequent development of judicial institutions.

Keywords: Judicial Reform of 1864, judicial statutes, judicial system structure, South of Ukraine, Kherson Governorate, Katerynoslav Governorate, Taurida Governorate, Odesa Judicial Chamber, modernization of the judicial system

* *Nikolaiev Ihor* – Doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of Philosophy of Education and Theory and Methodology of Social Studies Subjects, Mykolaiv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Mykolaiv, Ukraine); ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3001-9717; e-mail: igornikkolaev@gmail.com

CC BY 4.0

Ігор Ніколаєв*

ЗАПРОВАДЖЕННЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Анотація: У представленій науковій публікації досліджено особливості впровадження Судової реформи 1864 р. на Півдні України у другій половині 19 ст. у контексті модернізації судової системи Російської імперії.

Метою дослідження є комплексний аналіз особливостей впровадження Судової реформи 1864 р. на Півдні України у другій половині 19 ст. крізь призму суспільно-політичних і правових трансформацій Російської імперії.

Проаналізовано передумови проведення реформи, зумовлені кризою дореформеного судочинства, соціально-економічними змінами та необхідністю оновлення державного управління після поразки у Кримській війні та скасування кріпосного права. Розкрито зміст Судових статутів 1864 р., охарактеризовано основні принципи нового судоустрою та судочинства, зокрема гласність, усність, змагальність судового процесу, незалежність суддів, діяльність мирових суддів, окружних судів, судових палат, адвокатури, прокуратури та нотаріату. Обґрунтовано, що закріплені реформою правові засади в окремих аспектах випереджали тогочасну європейську судову практику та стали важливим етапом модернізації імперської системи правосуддя. Особливу увагу приділено специфіці реалізації реформи у Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях.

Встановлено, що функціонування нових судових інституцій на Півдні України визначалося особливостями адміністративно-територіального устрою, швидким економічним розвитком регіону, багатонаціональним складом населення та недостатнім кадровим забезпеченням. Доведено, що, незважаючи на низку організаційних труднощів, Судова реформа 1864 р. заклала підвалини формування модерної системи правосуддя на півдні українських земель і значно вплинула на подальший розвиток судових інститутів.

Ключові слова: судова реформа 1864 р., судові статути, судоустрій, Південь України, Херсонська губернія, Катеринославська губернія, Таврійська губернія, Одеська судова палата, модернізація судової системи

* *Ніколаєв Ігор Євгенович* – доктор історичних наук, професор кафедри філософії освіти, теорії й методики суспільствознавчих предметів, Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Миколаїв, Україна); ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3001-9717; e-mail: igornikkolaev@gmail.com

CC BY 4.0

Вступ. Сучасний етап доленосного розвитку України актуалізує питання як історичної пам'яті, так і державно-правового розвитку в цілому. У цьому контексті неабияке значення набувають питання захисту вітчизняної правової ідентичності в умовах повномасштабної війни та її подальшого реформування у контексті європейської інтеграції, що, у свою чергу, актуалізує комплексне дослідження історичного досвіду, зокрема питань пов'язаних із функціонуванням судової системи в різні історичні періоди.

Значний науковий інтерес становить впровадження судової реформи у другій половині 19 ст., яка визначила подальший розвиток не лише судової системи тогочасної Російської імперії, а й українських земель, які входили до її складу. Її проведення було зумовлене необхідністю модернізації державного управління після глибокої соціально-економічної кризи та поразки у Кримській війні. Запровадження нових принципів судоустрою та судочинства стало складовою комплексу «великих реформ», спрямованих на пристосування імперських інститутів до нових суспільно-економічних умов. Водночас, практична реалізація реформи мала виразні регіональні особливості, що значною мірою визначалися адміністративним устроєм, економічним розвитком окремих територій і політикою центральної влади.

Так, південний регіон України вирізнявся стрімким економічним зростанням, активною урбанізацією, розвитком портових міст і промислових центрів, а також складним етнічним і соціальним складом населення. У 1860-х роках південноукраїнські губернії (Катеринославська, Херсонська та Таврійська) стали епіцентром бурхливої модернізації. На відміну від інших українських земель, після скасування кріпацтва вільні селяни та переселенці з інших регіонів швидко перетворилися на найманих працівників на капіталістичних засадах. Колонізація сільськогосподарських земель вихідцями з українських губерній, а також німцями, болгарами, греками, євреями та представниками інших національностей сформувала строкату етнокультурну палітру регіону. Окреслені фактори мали вагомий вплив на реалізацію положень судової реформи у південноукраїнських губерніях і характеризувались комплексом специфічних рис, які не були властивими для інших регіонів імперії.

Водночас, тривалий проміжок часу в історіографічних доробках окреслена проблематика розглядалась переважно як загальноімперське явище, роблячи акцент на її нормативно-правових засадах і загальних результатах. Регіональний вимір реформування судової системи, зокрема особливості її запровадження у Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях, залишався менш дослідженим або висвітлювався фрагментарно, що не дає змоги повною мірою простежити вплив місцевих соціально-економічних, адміністративних і політичних чинників на процес становлення нової судової системи.

Метою статті є комплексний аналіз особливостей впровадження Судової реформи 1864 р. на Півдні України у другій половині 19 ст. крізь призму суспільно-політичних і правових трансформацій Російської імперії.

Завданнями статті є: 1) дослідження передумов проведення реформи, специфіки створення нових судових інституцій у Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях; 2) визначення впливу регіональних соціально-економічних, адміністративних і демографічних чинників на реалізацію нових принципів судоустрою та судочинства; 3) з'ясування ролі судової реформи у формуванні модерної системи правосуддя й оцінка її значення для подальшого розвитку судових інститутів на півдні українських земель.

CC BY 4.0

Наукова новизна полягає в аналізі особливостей упровадження Судової реформи 1864 р. на Півдні України, визначення її регіональної специфіки, оцінки ефективності діяльності нових судових інституцій і з'ясування їхнього значення для розвитку правової системи українських губерній другої половини 19 ст.

Огляд літератури та джерел. Проблематика Судової реформи 1864 р. посідає важливе місце у вітчизняній історико-правовій науці. У працях українських дослідників висвітлено передумови проведення реформи, її нормативно-правові засади, основні принципи нового судоустрою, а також особливості розвитку судових інституцій у другій половині 19 ст. Водночас більшість наукових розвідок присвячено аналізу реформи у загальноімперському контексті, тоді як регіональні аспекти її практичного впровадження, зокрема на Півдні України, залишаються недостатньо дослідженими.

Історико-правові засади реформування судової системи Російської імперії ґрунтовно висвітлено у працях С. Кунцьо[1] та Л. Присташ[2]. Дослідники проаналізували причини проведення судової реформи, охарактеризували зміст Судових статутів 1864 р., розкрили особливості становлення нових принципів судочинства та їх значення для подальшого розвитку правової системи, зокрема й на українських землях.

Історичний контекст проведення реформ другої половини 19 ст., соціально-економічні передумови модернізаційних процесів та їхній вплив на розвиток українських губерній представлено у роботах українських істориків В. Скоморовського[3], В. Сендецького. Їх напрацювання надають змогу простежити реалізацію судової реформи, як складового компоненту комплексних перетворень, що відбувалися у Російській імперії після скасування кріпосного права.

Окремий напрям історіографії становлять праці вченого-правознавця О. Бирковича[4] присвячені функціонуванню судових установ в українських губерніях, розвитку адвокатури, прокуратури, інституту мирових суддів і присяжних засідателів.

Незважаючи на наявність чималої кількості досліджень, особливості впровадження судової реформи у південних губерніях – Херсонській, Катеринославській і Таврійській – висвітлено переважно фрагментарно. Недостатньо дослідженими залишаються питання впливу регіональних соціально-економічних умов, багатонаціонального складу населення й адміністративної політики імперської влади на функціонування нової судової системи. Таким чином, аналіз історіографії вказує на наявність значної кількості праць, присвячених Судовій реформі 1864 р., однак комплексне дослідження особливостей її реалізації на Півдні України у другій половині 19 ст. залишається актуальним і потребує подальшого наукового осмислення.

Виклад основного матеріалу. Друга половина 19 ст. стала періодом масштабної

[1] *Кунцьо С.В.* Історико-правові передумови становлення інституту судового контролю. *Академічні візії.* 2025. Вип. 50. С. 1-12. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21545872

[2] *Присташ Л.Т.* Передумови прийняття судових статутів та підготовка до проведення судової реформи 1864 року. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства.* 2023. № 61. С. 458-466.

[3] *Скоморовський В., Сендецький В.* Трансформаційні процеси системи судочинства в українських землях після судової реформи 1864 року. *Legal Bulletin.* 2023. № 2 (8). С. 10-16. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-08-10-16

[4] *Биркович О.* Особливості впровадження судової реформи 1864 р. на Наддніпрянщині. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2020. № 4 (32). С. 163-168. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.30

CC BY 4.0

модернізації Російської імперії, що було зумовлено глибокими соціально-економічними та політичними трансформаціями. Поразка у Кримській війні (1853-1856 рр.) продемонструвала неспроможність існуючої системи державного управління ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики. Водночас розвиток капіталістичних відносин, зростання промислового виробництва, активізація торгівлі та формування нових економічних зв'язків вимагали створення сучасних правових механізмів, здатних забезпечити захист майнових прав, стабільність цивільного обороту й однакове застосування законодавства. За цих умов реформування судової системи стало одним із провідних напрямів державної політики другої половини 19 ст.

Необхідність докорінного реформування судоустрою визрівала протягом тривалого часу. Судова система, що діяла на початку 19 ст., значною мірою спиралася на законодавчі акти, ухвалені ще за часів правління Петра I та Катерини II, зокрема «Установлення для управління губерній» 1775 р.[5] Незважаючи на окремі спроби її вдосконалення, організація судочинства залишалася архаїчною та не відповідала новим суспільним реаліям. У 1803 р. граф М. Сперанський підготував проєкт реформування судової системи, відомий як «Записка про устрій судових та урядових установ в Росії»[6]. Документ містив пропозиції щодо оновлення судоустрою та процесуального законодавства, однак через опір консервативних політичних діячів дані положення так і не були реалізовані[7].

На українських землях, що входили до складу Російської імперії, судова система функціонувала відповідно до загальноімперської моделі. У Херсонській, Катеринославській, Таврійській і Харківській губерніях судочинство було повністю інтегроване до російської системи організації судової влади. Основу становили станові суди – які були судами першої інстанції та поділялись на земські (у повітах для селян і дворян), ратушні та магістратські (у містах для міщан). Земські суди розглядали цивільні позови та кримінальні справи, проводили слідство та виконували рішення. Судами другої інстанції були провінційні суди, що складалися з палат кримінальних і цивільних судів. Крім того, діяли так звані «совісні суди», які розглядали правопорушення осіб із психічними розладами, неповнолітніх та їх родичів, а також надвірні суди – розглядали цивільні та кримінальні справи осіб без громадянства. Така структура судової системи була складною, багаторівневою та не забезпечувала єдиних підходів до здійснення правосуддя чим і викликала невдоволення як у влади, так і у населення.

Однією із найвагоміших вад дореформеної системи була надмірна кількість судових інстанцій і нечіткий розподіл їхніх повноважень. Як наслідок, справи нескінченно перекочовували з одного суду в інший, часто повертаючись у першу інстанцію, що нерідко тривало десятиліттями.

Не менш гострою проблемою залишалися закритість судового процесу, становий

[5] Учреждения для управления губерний от 7 ноября 1775 г. *База документов*. URL: https://base.garant.ru/57791497/

[6] *Сперанский М.М.* Записка об устройстве судебных и правительственных учреждений в России. *Проекты и записки* / подгот. к печати *А.И. Копанев, М.В. Кукушкина*; под ред. *С.Н. Валка*. Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1961. С. 86-139.

[7] *Максимов О.В., Стельникович С.В.* Стан юридичної освіти в умовах реалізації судової реформи 1864 р. на Правобережній Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 42. С. 917-928. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12(42)-917-928

CC BY 4.0

характер правосуддя та корупція. Судді не користувалися належними гарантіями незалежності, а низький рівень матеріального забезпечення судових чиновників створював сприятливі умови для поширення корупції. Хабарництво стало одним із найпоширеніших проявів кризи дореформеної судової системи, що визнавалося навіть представниками державної влади. Складність процесуальних процедур, недостатній професійний рівень значної частини чиновників, обмежений доступ населення до правосуддя та відсутність відкритого судового розгляду лише поглиблювали суспільне невдоволення діяльністю судових установ.

Існує низка прикладів, які характеризували тодішню судову систему. Так, у нарисі присвяченому 100-річному ювілею Міністерства юстиції вказувалося на незадовільний стан фінансування судової влади у середині 19 ст., оскільки на фінансування судової палати у провінціях виділялося від 3 тис. руб. до 4 700 руб. на рік, тоді як у тих же губерніях на губернські правління відпускалося від 16 до 20 тис. руб., а на казенні палати від 20 до 30 тис. руб. на рік[8]. Про це вказував і відомий російський правник І. Гессен[9].

Таким чином, судова система Російської імперії першої половини 19 ст. гостро потребувала реформування. У зв'язку з чим у другій половині 1850-х рр. розпочалася активна підготовка нового судового законодавства, кульмінацією якої стало затвердження 20 листопада 1864 р. чотирьох законодавчих актів, які увійшли в історію під загальною назвою Судові статути[10], які заклали організаційні та процесуальні засади функціонування нової судової системи, визначили компетенцію судових органів, порядок розгляду цивільних і кримінальних справ, а також правовий статус основних учасників судового процесу.

Однією з найважливіших особливостей реформи стало створення цілісної та впорядкованої системи судових установ, яка прийшла на зміну багаторівневій. Новий судоустрій ґрунтувався на принципі розмежування компетенції між судами різних інстанцій, що сприяло спрощенню процедури розгляду справ і скороченню строків судового провадження. Водночас було запроваджено чітку систему перегляду судових рішень, яка забезпечувала можливість апеляційного та касаційного оскарження.

Першу ланку нової судової системи становили мирові судді, юрисдикція яких поширювалася на малозначні кримінальні та цивільні справи. До їхньої компетенції належали справи щодо незначних майнових спорів, дрібних правопорушень, порушення громадського порядку, образ честі та гідності, а також окремих категорій майнових злочинів. Інститут мирових суддів був покликаний забезпечити оперативний і доступний розгляд нескладних справ без надмірного навантаження на окружні суди. Апеляційною інстанцією для рішень дільничних мирових суддів стали повітові з'їзди мирових суддів, тоді як касаційний перегляд здійснював Правлячий Сенат.

Основу загальної судової системи становили окружні суди, які створювалися для кількох повітів і розглядали переважну більшість кримінальних і цивільних справ. Саме вони стали центральною ланкою нового судоустрою, оскільки поєднували функції суду

[8] Министерство юстиции за сто лет. 1802-1902. Исторический очерк. С.-Петербург: Сенатская типография, 1902. С. 74.

[9] *Павелко В.О.* Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 46. С. 440.

[10] Судебные уставы 20 ноября 1864 года: [в 4-х частях]. [Санкт-Петербург, 1864]. III, 65, VII, 164, VII, 165, 33 с.

CC BY 4.0

першої інстанції у найбільш важливих категоріях справ. Для розгляду апеляцій на рішення окружних судів було утворено судові палати, юрисдикція яких охоплювала кілька губерній. На українських землях функціонували Харківська, Київська й Одеська судові палати. Особливе значення для Півдня України мала Одеська судова палата, до округу якої входили Херсонська, Таврійська, значна частина Катеринославської губернії, Подільська губернія та Бессарабська область. Такий адміністративний поділ забезпечував єдину судову практику на значній території Півдня імперії.

Важливою складовою реформи стало запровадження нових принципів здійснення правосуддя. На відміну від дореформеного судочинства, що характеризувалося письмовим, закритим і значною мірою бюрократизованим процесом, Судові статути закріпили принципи гласності, усності, безпосередності дослідження доказів і змагальності сторін. Обвинувачений отримував право на професійний захист, а судовий розгляд здійснювався відкрито, що сприяло підвищенню довіри суспільства до судових установ і посиленню громадського контролю за здійсненням правосуддя.

Одним із найбільш прогресивних нововведень на думку О. Попової стало впровадження суду присяжних у розгляді окремих кримінальних справ забезпечувала додаткові гарантії об'єктивності судового процесу та сприяла утвердженню принципу рівності громадян перед законом. Водночас професійні судді отримали гарантії незмінюваності, що мало убезпечити їх від адміністративного тиску та забезпечити більш незалежне здійснення правосуддя[11].

Чималих змін зазнали й інші інститути судової системи. У межах реформи було сформовано професійну адвокатуру, яка замінила практику представництва інтересів сторін особами без належної юридичної підготовки. При судах почали діяти присяжні повірені, діяльність яких регламентувалася законом і ґрунтувалася на професійних вимогах. Водночас було реформовано прокуратуру, на яку покладалися функції підтримання державного обвинувачення, нагляду за законністю судового провадження та контролю за виконанням судових рішень[12].

Зміни торкнулися і нотаріальної діяльності. У процесі судової реформи було підготовлено та введено в дію Положення про нотаріальну частину, яким визначалися правові засади діяльності нотаріусів, вимоги до кандидатів на цю посаду та порядок посвідчення цивільно-правових актів. Упорядкування нотаріальної системи було безпосередньо пов'язане з розвитком цивільного обороту, зростанням кількості майнових правочинів і необхідністю їхнього належного правового оформлення.

У підсумку Судові статути 1864 р.[13] стали нормативною основою масштабної реорганізації судової системи Російської імперії. Доцільно погодитись із думкою О.В. Нестерцової-Собакарь, яка зазначає, що їх прийняття забезпечило перехід від станового й адміністративно залежного судочинства до більш впорядкованої моделі, що

[11] *Попова О.* Регіональні особливості запровадження інституту присяжних засідателів за судовою реформою 1864 р.(на прикладі Правобережної України). *Інтермарум: історія, політика, культура.* 2024. № 15. С. 84-85. DOI: https://doi.org/10.35433/history.112082

[12] *Сендецький В.Р.* Вплив Судової реформи 1864 року на становлення адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2024. Вип. 83, Ч. 1. С. 98. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.12

[13] Судебные уставы 20 ноября 1864 года: [в 4-х частях]. [Санкт-Петербург, 1864]. III, 65, VII, 164, VII, 165, 33 с.

CC BY 4.0

базувалася на принципах законності, гласності, змагальності та професіоналізму[14].

Важливим етапом реалізації реформи стало формування нової системи судових округів очолюваних судовими палатами. За даними одеського правознавця О. Таваркіладзе загалом на території імперії на початок 20 ст. було створено 14 судових округів, три з яких (Харківська, Одеська, Київська судові палати) охоплювали українські землі. Округ Одеської судової палати започатковано указом від 30 червня 1868 р., юрисдикція якої поширювалася на Херсонську, Таврійську, Катеринославську, Подільську губернії та Бессарабську губернії. Структурно судова палата охоплювала Одеський, Херсонський, Катеринославський, Сімферопольський, Єлисаветградський, Кам'янець-Подільський і Кишинівський окружні суди[15]. Створення єдиного судового округу сприяло уніфікації судової практики, забезпечувало апеляційний перегляд справ і координацію діяльності окружних судів на значній території Півдня України.

Однією з перших губерній регіону, де положення Судових статутів набули практичного втілення, стала Херсонська губернія. Проведення реформи супроводжувалося ліквідацією станових судових установ, які вже не відповідали новим вимогам здійснення правосуддя. У 1868 р. було припинено діяльність судових палат старого зразка та міського магістрату, а вже у березні 1869 р. розпочав роботу Херсонський окружний суд. До його компетенції було віднесено переважну більшість цивільних і кримінальних справ, за винятком малозначних правопорушень, що розглядалися мировими суддями[16]. Таким чином, відбулося чітке розмежування повноважень між судами різних інстанцій, що стало одним із найважливіших результатів реформи.

Вагоме місце у новій системі судочинства посіли мирові судді, діяльність яких була спрямована на забезпечення швидкого розгляду нескладних справ. До їхньої компетенції належали порушення громадського порядку, справи про образу честі та гідності, побої, шахрайство, а також майнові спори та крадіжки незначної вартості. Мирові судді обиралися повітовими земськими зборами, а у містах – органами міського самоврядування. Водночас законодавством установлювався досить високий майновий ценз для кандидатів на цю посаду. Зокрема, у Херсонській губернії претендент повинен був володіти від 400 до 700 десятин землі, що істотно звужувало коло осіб, які могли бути обрані мировими суддями. Поряд із дільничними діяли почесні мирові судді, а апеляційний перегляд їхніх рішень здійснювали повітові з'їзди мирових суддів.

Особливості реалізації реформи простежувалися й у Катеринославській губернії, де судочинство ще до 1864 р. повністю функціонувало за загальноімперською моделлю. Після запровадження Судових статутів губернія увійшла до округу Одеської судової палати, що

[14] *Нестерцова-Собакарь О.В.* Докази за статутом цивільного судочинства 1864 року. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С. 117. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-113-118

[15] *Таваркіладзе О.М.* Створення Одеської судової палати як основний елемент Судової реформи 1864 року в Російській імперії. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. Том 31 (70), № 3. С. 21–22. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/04; *Француз А.Й., Гаряга О.О.* Система правосуддя в українських землях після судової реформи 1864 р. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 16–17. DOI: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-114-12.02

[16] Херсонський апеляційний суд. Історичний екскурс. Минуле та сучасне. Крізь роки. *Судова влада України.* URL: https://ksa.court.gov.ua/sud4819/info_sud/history/

CC BY 4.0

забезпечило інтеграцію місцевої судової практики до єдиної системи правосуддя. Водночас швидкий розвиток промисловості, збільшення кількості підприємств і стрімке зростання міського населення спричинили істотне збільшення навантаження на судові органи. Саме тому окружні суди дедалі частіше розглядали спори, пов'язані з торговельною діяльністю, підприємництвом, майновими правами та трудовими відносинами, що відображало зміну соціально-економічної структури регіону.

Найбільш своєрідним було впровадження реформи у Таврійській губернії. Однією з визначальних особливостей регіону залишався його багатонаціональний і багатоконфесійний склад населення. Поряд із українцями та росіянами тут проживали кримські татари, вірмени, євреї, болгари, німці та представники інших етнічних спільнот. Така ситуація створювала додаткові труднощі для діяльності нових судових установ, насамперед, через необхідність забезпечення перекладу судового провадження різними мовами. Якщо до реформи письмове судочинство практично не вимагало безпосередньої участі сторін у судовому засіданні, то запровадження усного та гласного процесу потребувало залучення кваліфікованих перекладачів, здатних забезпечити повноцінну участь усіх учасників процесу незалежно від їхньої мовної приналежності. Саме тому мовне питання стало одним із чинників, що визначали специфіку реалізації Судових статутів у Криму[17].

Характерною для всіх південних губерній проблемою залишався кадровий дефіцит. На момент проведення реформи Російська імперія не мала достатньої кількості професійно підготовлених юристів. За наявними даними, протягом 1821-1861 рр. юридичні факультети університетів, ліцеї та спеціалізовані юридичні навчальні заклади закінчили лише близько дев'яти тисяч осіб[18]. Така ситуація ускладнювала комплектування нових судових установ кваліфікованими кадрами. Незважаючи на це, рівень освіти мирових суддів в окремих українських губерніях залишався відносно високим. Так, вищу юридичну освіту мали 61,5% мирових суддів Катеринославської губернії[19].

Як вже зазначалось, важливим результатом реформи стало формування нових правових інститутів. При окружних судах функціонували прокурори, судові слідчі та судові виконавці, а професійна адвокатура поступово витіснила практику представництва інтересів сторін особами без спеціальної юридичної підготовки. Для населення відкривалися юридичні консультації, що розширювало можливості отримання кваліфікованої правової допомоги. Найбільшого розвитку мережа юридичних консультацій набула у великих адміністративних і торговельних центрах Півдня України, насамперед в Одесі, яка була осередком діяльності Одеської судової палати та одним із провідних центрів адвокатури Російської імперії. Висока концентрація торговельних, майнових і комерційних спорів зумовила постійне зростання попиту на професійну юридичну допомогу, що сприяло розширенню мережі присяжних повірених і юридичних консультацій у регіоні[20].

[17] *Саранчук О.В.* Форми участі населення у здійсненні правосуддя в Російській імперії XIX століття на прикладі волосних судів та органів місцевого самоврядування Півдня України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. № 1 (90). С. 130-136. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.18
[18] *Павелко В.О.* Судова система на українських землях в складі Російської імперії... С. 442.
[19] Ibidem.
[20] *Шигаль Д.А.* Організаційні особливості інституту мирових суддів, введеного за судовою реформою 1864 року на території Українських губерній. *Теорія і практика правознавства.* 2011. № 1. С. 21-27.

CC BY 4.0

Висновки. Аналіз ключових чинників реалізації Судової реформи 1864 року засвідчив її прогресивний характер спрямований на докорінну зміну тогочасного судоустрою. Основними передумовами які визначили зміст майбутньої реформи стали системні проблеми, що накопчувались протягом тривалого часу у сфері судочинства, а саме недосконаліть судової системи, її становість, громіздка структура, залежність від адміністративної влади, поширення корупції, надмірна тривалість розгляду справ, тощо.

Упровадження Судової реформи 1864 р. на Півдні України мало як спільні риси із загальноімперськими процесами модернізації судової системи, так і власну регіональну специфіку. Її визначали швидкий економічний розвиток південних губерній, багатонаціональний склад населення, особливості адміністративно-територіального устрою та недостатня забезпеченість кваліфікованими юридичними кадрами.

Судова реформа відіграла велику роль у формуванні модерної системи правосуддя, започаткувавши докорінне оновлення імперської судової системи, заклавши підґрунтя для формування нової моделі судоустрою на українських землях, у тому числі в південних губерніях. Для свого часу ці засади мали виразний передовий характер і в окремих аспектах випереджали тогочасну європейську судову практику, оскільки забезпечували реалізацію принципів відкритого судочинства, процесуальної рівності сторін і незалежності судової влади, які в низці європейських держав ще перебували на стадії становлення або впроваджувалися поступово.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Судебные уставы 20 ноября 1864 года: [в 4-х частях]. [Санкт-Петербург: б.и., 1864]. III, 65, VII, 164, VII, 165, 33 с.

Учреждения для управления губерний от 7 ноября 1775 г. *База документов*. URL: https://base.garant.ru/57791497/

Література

Биркович О. Особливості впровадження судової реформи 1864 р. на Наддніпрянщині. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). С. 163-168. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.30

Кунцьо С.В. Історико-правові передумови становлення інституту судового контролю. *Академічні візії.* 2025. Вип. 50. С. 1-12. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.21545872

Максимов О.В., Стельникович С.В. Стан юридичної освіти в умовах реалізації судової реформи 1864 р. на Правобережній Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 42. С. 917-928. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-12(42)-917-928

Министерство юстиции за сто лет. 1802-1902. Исторический очерк. С.-Петербург: Сенатская типография, 1902.

Нестерцова-Собакарь О.В. Докази за статутом цивільного судочинства 1864 року. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С. 113-118. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-113-118

Павелко В.О. Судова система на українських землях в складі Російської імперії за судовою реформою 1864 року. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 46. С. 439-446.

Попова О. Регіональні особливості запровадження інституту присяжних засідателів за судовою реформою 1864 р.(На прикладі Правобережної України). *Інтермарум: історія, політика, культура.* 2024. № 15. С. 71-89. DOI: https://doi.org/10.35433/history.112082

Приташ Л.Т. Передумови прийняття судових статутів та підготовка до проведення судової реформи 1864 року. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства.* 2023. № 61. С. 458-466.

Таваркіладзе О.М. Створення Одеської судової палати як основний елемент Судової реформи 1864 року в

CC BY 4.0

Російській імперії. *Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2020. Том 31 (70), № 3. С. 20-24. DOI: https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/04

Саранчук О.В. Форми участі населення у здійсненні правосуддя в Російській імперії XIX століття на прикладі волосних судів та органів місцевого самоврядування Півдня України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. № 1 (90). С. 130-136. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.18

Сендецький В.Р. Вплив Судової реформи 1864 року на становлення адвокатури в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 83, Ч. 1. С. 94-99. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.12

Скоморовський В., Сендецький В. Трансформаційні процеси системи судочинства в українських землях після судової реформи 1864 року. *Legal Bulletin*. 2023. № 2 (8). С. 10-16. DOI: https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-08-10-16

Сперанский М.М. Записка об устройстве судебных и правительственных учреждений в России. *Проекты и записки* / подгот. к печати **А.И. Копанев, М.В. Кукушкина**; под ред. **С.Н. Валка**. Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1961. С. 86-139.

Херсонський апеляційний суд. Історичний екскурс. Минуле та сучасне. Крізь роки. *Судова влада України*. URL: https://ksa.court.gov.ua/sud4819/info_sud/history/

Шигаль Д.А. Організаційні особливості інституту мирових суддів, введеного за судовою реформою 1864 року на території Українських губерній. *Теорія і практика правознавства.* 2011. № 1. С. 21-27.

Француз А.Й., Гаряга О.О. Система правосуддя в українських землях після судової реформи 1864 р. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 13-19. DOI: https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-114-12.02

Перше надходження – 03.09.2026
Прийнято до друку – 29.10.2026
Оприлюднено на сайті – 07.11.2026

CC BY 4.0